

СРЕДНОВЕКОВНИ МАНАСТИРИ И ЦЪРКВИ В СЛИВЕНСКАТА ПЛАНИНА

Георги Ковачев, Иван Русев

Обстойният преглед на изворовата база и литература за Света гора Сливенска води до заключението, че проблемът е все още в началния етап на своето проучване. За постигането на конкретни научни резултати са необходими системни археологически разкопки, които обаче трябва да се предхождат от сериозни теренни наблюдения¹. Теренните проучвания дават възможност за приблизително точно локализиране на видимите останки от манастири в конфедерацията, за техните връзки с други обекти в района, както и за вписването им в пътно-съобщителната система на българските земи.

В резултат на извършени през последните няколко години изследвания в Сливенско-Котелския балкански район установихме местонахождението на няколко манастира от общността.

По течението на река Манастирска северозападно от град Сливен съществуват останките на стар манастир, забелязан още от Г. С. Раковски². Според описанието на братя Шкорпил "... манастирът прилича на едно четвероъгълно градище и обемало един двор, в средата на който още до днес стоят основите на една черква. Тя има диаметър на изток към запад около 14 метра, ширина 7 метра с една главна и две малки апсиди; освен през главната врата се е влизало в черквата от къде южната страна през една вратичка в притвора. Манастирските здания са се намирали на северната и западната страна на манастирското градище. До югоизточния ъгъл на градището се издигаше една висока кула..."³

От 1990 г. на този манастир се извършат редовни археологически проучвания, които допълват направеното от Шкорпил описание. Може да се отбележи, че на северната и южната стена на градището се разкриват два входа, главен от които е южният, а на северната стена се очертават и останките на четириъгълна кула⁴.

Извършените наблюдения и резултатите от археологическите проучвания сочат, че манастирът е строен около средата на XIII в. и функционира през първите векове на османското владичество.

Това се потвърждава и от чисто архитектурните изследвания на арх. Н. Тулешков, който го отнася към числото на големите български манастири от XIII – XVI век.⁵

През 1937 г. сливенските краеведи Атанас Николов и Захари Измирев извършват разкопки в местността Черковното западно от Сливен, където по писмените сведения на Николов са открити останки на църковна постройка и жилища⁶. Според записките на друг сливенски краевед – Г. Гюлмязов – църквата е била дълга 8 – 10 метра и широка 6 – 7 метра, с каменни зидове. Отвън, в ъгъла към олтара, в един съд били намерени дребни медни монети, разграбени от работниците. На север личали стени, но те не са разкопавани⁷.

Между Черковното и съвременния град се намира друга местност с интересния топоним Кишишлика (производно на калугер), за която братя Шкорпил получават от местните жители информация, че в нея се е намирала манастирска църква “Св. Никола” с гробище до църквата⁸. Извършените половин век по-късно в този район големи изкопни работи обаче не потвърждават тази информация⁹, а промяната на терена днес още затруднява проверката на нейната достоверност.

Освен тези сведения за манастири от късното българско средновековие в района на Сливен и околностите му съществуват следи и от други църковни постройки от същия период. Така например възобновената през 1836 г. от възрожденския майстор Петко от Брацигово църква “Света София” в сливенския квартал Ново село е била градена върху основите на средновековен храм¹⁰. Видът на средновековната църква преди реконструкцията е съхранен чрез гравюрата на Сейже и Дезаро от 1829 г.¹¹ Прави впечатление големият цилиндричен купол, разчленен от осем ниши, украсени с двойни архиволти. По план църквата принадлежи към типа “стегнат кръст”, като източното кръстно рамо е свършвало до самия олтар, подобно на “Свети Димитър” в Търново и църква № 4 на Трапезица. Според легенда старата постройка е имала подземен етаж, което означава, че е възможно през средновековието тя да е била двуетажна гробнична църква¹².

Катедралният храм “Свети Димитър” в Сливен е възобновен през 1831 г. На неговото място е съществувала по-стара църква, според очевидци – ниска и дъсчена. Изградената в началото на XVIII в. в съседство джамия свидетелства, че старата църква “Свети Димитър” по това време вече е действувала¹³. В двора на храма през XVIII в.

е имало гробище, надгробия от което са зазидани в новата сграда¹⁴. Прави впечатление отдалечеността на църквата от стария Сливен – селището, което тя е предназначена да обслужва. Разположена е южно от Машатлъка – най-старото сливенско християнско гробище, което от своя страна отстои също на юг, вън от пределите на тогавашното селище¹⁵. Този факт подсказва, че вероятно мястото на “Свети Димитър” е било съобразено с разположението тук на по-ранен храм. Подобна е и съдбата на църквата “Свети Никола” в сливенския квартал Клуцохор. През 1834 г. тя е издигната на мястото на по-стара църква, според очевидци “... малка и повечето дървена и дъсчена...”, вкопана дълбоко в земята. При строежа на сегашната камбанария са попаднали на стар зид с ширина 0,8 метра, граден от ломени камъни, споени с вар. Предназначението му не е било изяснено¹⁶. В двора на църквата през епохата на Възраждането е съществувало гробище¹⁷. През 1855 г. Александър Зограф от Ямбол реставрира икона на Свети Никола, според предание намерена на мястото на храма, за която се е считало, че е рисувана през 1222 г.¹⁸ Този факт, който приемаме със съмнение, може да бъде изтъкван като съхраняване на традициите сред местното население относно съществуващата в района средновековна манастирска конфедерация.

Северно от църквата “Света София” в квартала Ново село се намира параклис, посветен на Свети Мина. По данни на Г. Гюлмязов той е бил построен върху стари църковни основи, които преди Освобождението (1878 г.) са били запазени на 1 метър височина над повърхността. Преданието разказва, че старата църква тук е имала за патрон Света Богородица¹⁹.

Северно от Сливен, до аязмото на Свети Тодор в местността Селището, до началото на ХХ век личали останките на параклис²⁰. Днес конкретни наблюдения на мястото не могат да се извършат, но в района се откриват фрагменти от сграфито керамика от ХІІІ – ХІV в.

Източно от града, в местността Айвалъ дере, Гюлмязов локализира други две църковни постройки²¹, но поради липса на точно описание и на други сведения не е възможно да бъде уточнена тяхната датировка.

Също в източна посока, в местността Змееви дупки, са запазени стените на средновековен параклис. Малките му размери (6,80 x 4,70), градежът от ломени камъни с хоросан и употребата на дър-

вени греди – сантрачи – в зида насочват датировката на обекта към XIII – XIV в. В близост е съществувало селище с некропол. Съборът тук е ставал на 22 март – празника на “Свети 40 мъченици”²².

Източно от параклиса при Змеєви дупки, под скалите на Моллова кория, се намирали основите на църковна постройка, зидани от камък и тухли на варов разтвор. През първата половина на XX в. Г. Гюлмязов изготвя скица на сградата. Дължината ѝ е 11,60 м, а ширината – 10,60 м. Описани са два входа – от южната и от западната страна²³. Направеното описание напомня за едноапсидна базилика.

В местността Кушбунар над Сливен вероятно е съществувал църковен храм с подобен градеж. По сведения на Шкорпил в зидарията му са били включени големи дебели тухли и хоросан. Носел е името “Преображение Господне”²⁴ – празник, на който тук са се провеждали големи събори²⁵.

Един от значимите манастири на Света гора Сливенска се намира в североизточния край на село Сотиря, Сливенско, в района на днешното военно поделение там. Липсата в наше време на останки от средновековната обител ни връща към резултатите от извършените през 70-те – 80-те години на XIX в. наблюдения. Именно тогава братя Шкорпил виждат на това място следи от “... манастирски здания и една черква. Зданията са били две, от които едното е било продълговато с направление от запад към изток, а другото кръгесто. В североизточната посока от тях е отстранена черквата, на която старите основи още до днес личат. Тя била градена от един ред тухли и камъни по плана на византийските черкви. Според мнението ни тя е била покрита с две кубета и украсена вътре с осем мраморни стълбове. Освен през главната врата от къде западната страна се е влизало в черквата от къде южната страна през една тясна вратичка”²⁶. Историята на Сотирския манастир е обгърната с множество предания. Според едно от тях от манастира излиза път, който води за старата българска столица Търново. По него са идвали царете да посещават обителта. Друго местно предание разказва за влашките “бейове”, които при пътуванията си от Влашко за Цариград са се отбивали в този манастир и в новоселската църква Света София в Сливен. Според трето предание жителите на село Сарай (до Стралджа) обвинили манастира пред турското правителство, че криел разбойници, които често обирали турската поща

на пътя от Одрин за Шумен. Това послужило за повод той да бъде разорен от властите²⁷.

След унищожаването на Сотирския манастир неговите владения за собственост били съхранени от потурчен българин от Сотирия, по-късно преселил се в Сливен. Ценните документи се предавали от поколение на поколение до началото на XIX век, когато двама светогорски калугери, родом от Сливен, ги преписали. Те издействували от Цариградската патриаршия нови владения и позволения за възстановяване на манастира, но преждевременната смърт и на двамата попречила на намеренията им²⁸.

Всъщност Сотирският манастир е бил възстановен, но това става малко по-късно. През 1871 г. сливенската църковна община при храма "Свети Димитър" разкрива старата манастирска църква, в южната част на която е издигнат малък параклис. По време на разкопките е намерен мраморен стълб (колона) и икони, на които е посветена новопостроената обител²⁹.

Интерес предизвикват и версиите за името на средновековния манастир при Сотирия. Според Раковски той е "Света Петка", а поклонението на неговото място е ставало в петъка след Великден³⁰. Шкорпил приемат, че манастирът се е наричал "Свети Спас" по името на близкото село Сотирия (Спасово)³¹. Възстановеният през втората половина на XIX в. манастир е наречен "Света Петка".

В землището на същото село, южно от споменатия манастир, през 80-те години на XIX век братя Шкорпил попадат на останките на малка църква, която е била посветена на "Света Троица". В близост до нея се е намирал скален навес³². Това дава основание на арх. Тулешков да обозначи църквата като постница³³.

В западното подножие на вр. Божурка в землището на Сотирия Шкорпил забелязали следите на друга църква, която по предание е била посветена на Свети Мина³⁴.

На западната страна на Сотирското дефиле се намира вр. Атаната, където (до триангулацияния знак) и днес все още личат основите на църковен храм, по предание с патрон Свети Илия³⁵. В литературата съществува предположение, че топонимът Атаната произлиза от по-популярното наименование на манастирската конфедерация Света гора Сливенска – "Малък Атон"³⁶.

Друг манастир в района се намира на около 100 метра северно от покрайнините на сливенското село Седларево. Суперструкцията на градежа е вече изнесена от местните жители и използвана за

строителен материал, но по времето на братя Шкорпил добре “личат съборените основи на манастирската църква и около нея ограда със следи от здания”³⁷. Шкорпил споменават за съществуващите в близост селище, градище и местност Черковище, където по предание са ставали “манастирски пазари и панаири”³⁸. Теренните наблюдения сочат, че градището се обитава от античността до XVII – XVIII век³⁹, докато липсата на пряк материал от територията на манастира засега затруднява прецизното му датирание.

Североизточно от балканското село Нейково, Сливенско, в местността Клепалото (на границата между землищата на селата Нейково и Жеравна) има останки от стар манастир⁴⁰. Руините са разположени на площ от около 2 дка и представляват каменни срутвания, без да може да се различи отделна постройка или съоръжение. Очертава се външен контур с изнесени навън помещения – кули (?) от южната и източната страна. Иманярски изкоп в североизточния ъгъл открива част от оградната стена, в която ломените камъни са на калова спойка. Според местните в Нейково предания съборът при останките на манастира е ставал на Света Богородица. Заслужава да се отбележат някои косвени сведения, които според нас имат връзка с историята на манастира в местността Клепалото. Стари жеравненски предания отреждат на този манастир първостепенна роля сред съществуващите в околността обители. Особен интерес предизвиква “Баш-къойският препис” на Паисиевата история с автор “иерей Василий, священничесаго сина Емануила, син протоиерея Стифана македонский и сливенский” от 1941 – 1842 г. В преписа между другото поп Васил отбелязва: “Толкоз найдохме первый манастири в Сливенскую страну именуемая по евангелское *ЖЕР-НОВ*, после в приходеные агарянское разорен был и много церковны вещи сокрыты в землю около его, посие времены именуемая по языка срацинсаго селение *ТАШ КЮЮ*.”⁴¹ Този текст очевидно допълва Паисиевия оригинал със сведения за наличието на стари манастири конкретно в района на Жеравна (Баш къой), а информацията на поп Васил се гради върху данни от преди голямото изселване в Бесарабия през 1830 г., тъй като по податки на свещеника преписът е направен от него в жеравненската изселническа колония там⁴².

Историкът на Жеравна Данаил Константинов отделя най-подробно внимание на предания и легенди за местни манастири⁴³. Според тях манастирите в района на Жеравна са били подчинени под управлението на манастира при Клепалото. След прекратя-

ването на живота в манастира монасите му се преселват в Килифаревския манастир "Света Богородица". Престолът на манастирската църква е пренесен в Котел⁴⁴, а голяма част от църковните вещи и утвар са откарани в близката Жеравна. По мнението на Константинов разрушаването на манастира при Клепалото се отнася до времето, когато турският султан Селим II (1566 – 1574 г.) е заповядал унищожаването на манастирите като свърталища на разбойници⁴⁵.

През 1831 г. в бесарабското село Баш къой, основано от бежанци от Жеравна, Юрий Венелин попада на няколко пергаментни листа с богослужебно съдържание, които според него са от XIII век. Притежателят на антиките – българин, преселник от Жеравна, твърдял, че в къщата му в "стара" Жеравна имало един дълбок ковчег, пълен с такива "стари работи". По сведения на Д. Константинов подобни ръкописи са били неволно унищожени при пожари в селото или отнесени от руски офицери по време на руско-турските войни⁴⁶.

Непосредствено след Руско-турската освободителна война (1877 – 1878 г.) селищата в района са посетени от руския изследвач на старини Полихроний А. Сирку. Със себе си той отнася постен триод от XVI век, намерен от него в Жеравна. Триодът е писан от двама книжовници и съдържа няколко приписки, които позволяват да бъде проследена неговата съдба. Най-старата от тях е на лист 324-а и гласи: "В лето 1625 да се знае како са купиле тази книга за манастир"⁴⁷. През 1769 г. триодът е хубаво подвързан от поп Стойко (бъдещия епископ Софроний Врачански), който оставя приписка относно своето дело и по-късните дарители на книгата – книжовниците поп Тодор и поп Велико, синове на известния поп Люцкан⁴⁸.

Очевидно в началото на XVII век (1625 г.) триодът е закупен за нуждите на манастир, който най-вероятно се е намирал в околностите на Жеравна. След западането на манастира тази книга, подобно на останалата съхранена манастирска собственост, се превръща в ценна реликва. През 60-те години на следващия XVIII в. тя е вече притежание на свещениците Тодор и Велико Поплюцканови от Жеравна, които възлагат на поп Стойко да я подвърже и според утвърждаващите се културни традиции в българското възрожденско общество даряват книгата реликва на "дядо" поп Цвятко от Малово.

Според братя Шкорпил манастир може да се локализира западно от село Градец⁴⁹. Наблюденията, извършени на описваното

място обаче, категорично доказват, че става дума за късноантична крепост, строена по времето на имп. Анастасий I (491 – 517 г.) и преизползвана през българското средновековие⁵⁰. Интерес обаче предизвикват описаните от Шкорпил две местности – Кавашки манастир и Манастирски лозя, разположени източно и северно от село Ичера, между селото и споменатата крепост при Градец.

Единият от църковните храмове, който е в непосредствена близост до Раковската река, е личал до 60-те години на XX век, след което, независимо че е обявен за паметник на културата с национално значение, е бил унищожен при земеделски мероприятия. Според местно предание е бил от времето на Първото българско царство⁵¹.

В локализираната на север от Ичера местност Манастира (Манастирски лозя) днес все още сравнително добре личат основите на малко укрепление, ориентирано по посоките на света. То е разположено на източния скат на възвишение, маркиращо източния край на местността Русинови ливади по билото на планината. Представява четириъгълна фигура с размери на стените 22, 24,30 и 9 м и площ от около 0,5 дка. Входът, с видима ширина 3,50 м, е в южния край на източната стена. Южно пред входа южната стена е продължена със степенен откос, дълъг 12 м. Стените са разрушени и очертанията им са на височина до 0,5 м от нивото на съвременния терен. Градежът е от ломени камъни, по които не личат следи от спойка, но този въпрос може да се реши при бъдещи сондажни проучвания. Следи от постройка вътре в укреплението не се забелязват. Западно и южно до стените личат добре улите на стари пътни трасета – от Стидовския балкан и от Сливен към Жеравна, Нейково и Търново и от Градец към прохода Вратник и Търново.

На 200 м южно от укреплението, на връх с много добра видимост във всички посоки, се забелязват следи от постройка от ломени камъни, споени с бях хоросан. Сегашното състояние на обекта не позволява да се определят точните му функции, но вероятно става дума за описаната от Шкорпил църква с размери 8 x 5 м, в близост до която се откривали следи от жилища⁵².

Непосредствено над град Котел се локализира укрепление, познато като “Манастира на хайдут Върбан” и “Калето на хайдут Върбан”. Разположено е североизточно от Урушките скали, върху уединено възвишение. Формата е на четириъгълник с площ от около 1,7 дка, ориентиран по посоките на света. Градежът е от ломени

камъни на хоросанова спойка, примесена със счукана тухла. В четирите ъгъла личат останките на кръгли кули. Във вътрешността на укреплението доминират руините само на една постройка с размери 26 x 15 м. Разкритата на територията на крепостта керамика е от късната античност (V – VI век) и късното българско средновековие (XIII – XIV век).⁵³ Останки от стари градежи личат и на около 100 м западно, в малката падина под крепостта, където сега е изграден каптажът за село Филаретово. При изкопните работи са били пресечени основи, градени от ломени камъни, споени с бял хоросан, в който е прибавена едро счукана тухла. Наоколо се откриват фрагменти от тънкостенна кухненска керамика, характерна за XII – XIV век. Р. Рашев поддържа становището на К. Шкорпил, че се касае за останки от църква или манастир⁵⁴. Североизточно на около 1,5 км, в местността Римското кале, се намират останките на българския град Козен, за чието име и храм с патрон Свети Николай научаваме от стар надпис върху керемидата⁵⁵.

В местността Манастира северно от село Тича могат да се видят основи на църковна постройка, градена от ломени камъни, споени от бял хоросан. Нейната апсида е била разкрита през 60-те години на XX век при засаждане на овощна градина в района. Малките размери и начинът на градеж отнасят датировката ѝ към периода на Второто българско царство. Според местно предание тук прекарва старините си княз Борис-Михаил. Северно от тази църква се локализируют останките на средновековната крепост Тича (X – XIV век)⁵⁶.

На 10 км източно от църквата в манастира, на левия бряг на река Тича, в землището на село Ябланово, личат основите на друга църковна постройка, която подобно на първата е градена от ломени камъни, споени с бял хоросан. Сградата е едноапсидна с притвор и размери 5 x 8 м⁵⁷, датировката на обекта и на съществуването в непосредствена близост селище от късното българско средновековие е синхронна с хронологията на църквата при Тича⁵⁸. Северно от църквата при Ябланово доскоро са съществували останките на още две църкви, впоследствие унищожени при земеделски работи⁵⁹.

Сред множеството данни, представени от краеведа Д. Константинов, за съществуването на манастири в землището на село Жеравна, Котленско, най-голямо внимание заслужава сведението за топонима “Трохла манастир” в местността Долните лозя, южно от селото⁶⁰. При огледа на мястото се откриха останките на Г-обра-

зен зид, състоянието на които не позволява да се приеме или отхвърли с категоричност твърдението на Константинов.

В балканското село Бяла, северозападно от Сливен, по сведения на д-р С. Табаков са били разкрити останки от средновековна българска църква⁶¹. Днес те не са запазени, но сведението на д-р Табаков бе потвърдено от местни жители⁶².

При изграждането през XIX век на църквата в село Гавраилово, Сливенско, строителите са попаднали на стари църковни основи. Местните предания ги свързват със съществуването на това място на средновековен манастир с патрон Свети Архангел Михаил. В потвърждение на същия факт е и празникът Архангелов ден (8 ноември), на който тук е ставал събор⁶³. В местността Черковището над селото са открити бронзово кандило от епохата на Възраждането и две железни стрели⁶⁴. Вероятно тези находки се свързват със следите от църква или манастир, които д-р С. Табаков посочва между селата Гавраилово и Малко Чочовен⁶⁵.

Друг манастир от Сливенската конфедерация е описан от краеведа Никола Койчев. Той е разположен в Твърдишкия район, северно между селата Козарево и Конаре. Койчев дава размерите на църковния храм при манастира – “25 x 28 крачки”, описва стените, които са градени с камъни с хоросан и по негово време са били запазени на височина до 1 м, споменава и за съществуващите около храма развалини от по-малки постройки. В манастирските руини са намерени кандила, а в манастирския кладенец – пари и икони. Съборът на това място е ставал на Летния Никулден и според предание патрон на този манастир е бил Свети Николай⁶⁶.

Следи от стар параклис има югоизточно от село Самуилово, Сливенско, до аязмото. Основите му са градени от ломени камъни на калова спойка. Според спомени на местни жители суперструкцията е била от кирпич. Параклисът е едноапсиден и подът му е застлан с плочести камъни. До южната стена отвън има кладенче – аязмо, иззидано с дялани камъни и с три стъпала от юг. Непретенциозният градеж и кирпичените стени отнасят датировката на обекта към периода на османското владичество по нашите земи.

Въз основа на така представените сведения и наблюдения могат да се направят някои най-общии изводи и заключения. В резултат на извършените теренни наблюдения бяха установени местонахожденията на няколко манастира, съществуването на които през късното българско средновековие със сигурност трябва да се

свърже с манастирската общност, известна като Света гора Сливенска. Преди всичко това са манастирите в местността Селището при Сливен, в местността Клепалото край село Нейково, манастирът край село Сотиря (по-късно възстановен с името “Света Петка”) и манастирът северно от село Седларево.

През епохата на късното българско средновековие характерен белег на манастирското строителство е превръщането на манастирските комплекси в малки затворени крепости⁶⁷. Според класификацията на арх. Н. Тулешков те са окачествени като манастири - крепости⁶⁸. Той допуска, че към XIII – XIV век някои от тях са включени в общодържавната отбранителна система и изпълняват двойствени функции – социално-религиозни и защитни⁶⁹. Към същата група се отнасят и въпросните манастири с изключение на Сотирския, отбраната на който се е осъществявала посредством самостоятелна кула – пирг. Със самостоятелни укрепления с малки размери са и обектите в местността Манастира край село Ичера и в местността Калето на хайдут Върбан над Котел, но съвременното състояние на терена при тези два обекта не позволява да ги причислим с категоричност към групата на манастирите-крепости или към малките граждански укрепления. От същата епоха и от същия архитектурен тип е и манастирът при село Козарево, но отдалечеността му от “Сливенската планина” не го вписва със сигурност в границите на манастирската общност.

В цитираната вече класификация на арх. Тулешков се различават още манастири до крепост или феодал. В конкретния случай такива са обителите при Сотиря и в Седларево, в близост до които се намират големи късносредновековни крепости. Вероятно такъв ще е и случаят с Калето на хайдут Върбан, отстоящ недалеч от средновековния град Козен, ако приемем, че тук също става дума за манастирска постройка⁷⁰. Внушителните размери на някои градски укрепления от епохата – “Злото кале” до Седларево, “Големият Хисар” до Струпец, Козен (Римското кале) и други предполагат, че при бъдещи археологически проучвания в тях ще могат да се открият и градски манастири.

Значително по-голям е броят на църковните постройки в района – църкви и параклиси, но сведения за плановите особености от късното българско средновековие има запазени само за църквата “Света София” и за параклиса при Змееви дупки. За останалите обекти бъдещите проучвания трябва да потвърдят или отхвърлят

връзката им с епохата. Някои от тях са били изградени в непосредствена близост до лечебни извори (“аязми”) – в местностите Тодоровото аязмо, Кушбунар, до село Самуилово и други, същото се отнася и за Сотирския манастир “Света Петка”; други постройки възникват като постници – параклиът “Света Троица” до село Сотиря; трети – в рамките на населени места или извън тях (храмовете при село Ябланово, при село Тича); четвърти са с функциите на гробищни църкви или костници (“Света София”). По-късно през Възраждането много от тези обекти са възобновени основно и днес ние ги познаваме в този им вид.

Прави впечатление, че манастирите на Света гора Сливенска са разположени на основни пътно-съобщителни връзки, свързващи столицата Търново и югоизточните български земи и Добруджа с направленията към Южна България и Атон. В района през епохата функционират главните пътища: Сливен – село Бяла – Вратник – в посока към Търново, Сливен – Даулите – Вратник, Сливен – село Ичера – Котел – село Тича и в посока към Герлово, Сотиря (Сотирско дефиле) – към Вратник и към Котел, Седларево (Седларевски проход) – село Градец – село Ичера – село Нейково – към Търново, Марашки проход – Градец – Котленски проход и диагоналният “Търновски” път (“Друма”), който през селата Кипилово, Нейково, Жеравна свързва Търново с Карнобат и южните черноморски пристанища. В така очертаната пътна система през XIII – XIV век ясно се “вписват” и манастирите на общността. Така например в началото на тези пътища в южните поли на Стара планина се намират манастирите в местностите Черковното и Селището при Сливен, “Света Петка” при Сотиря и Седларевският манастир, а на изхода от Котленския проход е Калето на хайдут Върбан. Други два обекта са разположени на важни кръстовища – манастирът в местността Клепалото е на кръстопътя на “Търновския” път и пътя Сливен – село Нейково – Котленски проход, а Ичеренският манастир – на пресечката между пътищата Сливен – село Жеравна – Котленски проход и село Седларево – село Градец – село Нейково – към Търново.

Изградената пътна мрежа в района през епохата се използва най-рационално за осъществяването на пътно-съобщителните комуникации между манастирите. Такъв е случаят с манастирите при местностите Селището и Клепалото, чиято връзка дублира главния път през прохода Вратник и създава добри условия за контакти

със столицата Търново⁷¹. По подобен начин чрез разположението си на главни пътища са свързани и останалите описани манастири и църкви.

В литературата съществува становище, че манастирите на Сливенската планина имат пряко отношение към развитието на местното стопанство и търговия във времето на Второто българско царство. Д-р Симеон Табаков търси корените на прочутия Сливенски възрожденски панаир в провежданите тук няколко века по-рано манастирски празници и събори⁷². Това съждение, плод на авторовата фантазия на историка, е все пак в контекст със сведенията за възникналото при Сливен през римската епоха тържище Туида⁷³ и запазените материални следи от развит стопански живот в късноантичния и средновековния град тук⁷⁴. Следва да се има предвид, че благоприятното географско местоположение на района винаги е подпомагало развитието на подобен род дейности.

Според малкото запазени документални сведения, а и според повечето предания може да се предполага, че в района силно е било разпространено името и патронажът на Света Богородица, възприемана през средновековието със своите широки покровителски функции⁷⁵.

Както сочат данните от археологическите проучвания на манастира в местността Селището край Сливен, единствени засега от този род, обектът е съществувал в периода XIII – XVI век, което от своя страна отхвърля изказаните от Шкорпил, Табаков, Тулешков и др. предположение, че Света гора Сливенска е била унищожена по време на османските нашествия в края на XIV век.

От изворовите данни са известни няколко имена на исторически личности, свързани със Сливенската планина – Теодосий Търновски, йеромонах Роман, великият епикерний Срацимир (познат също под монашеското име Силвестър) и игуменът на Епикерниевия манастир Тимотей⁷⁶. Последният е споменат и в състава на Търновския църковен събор срещу юдействащите от 1359 г. наред с други видни български духовни водачи от онова време⁷⁷, а това е показателно за мястото на манастирската конфедерация в духовния живот на страната.

Топонимията в Сливенско-Котленския район по красноречив начин доказва наличието тук на богат духовен живот в миналите времена и по-конкретно – съществуването на множество църкви и манастири. Но следва да се отнасяме твърде критично към този

род сведения, понеже те често подвеждат. Така обекти, запазени в народната памет като “манастири”, се оказват някакви укрепления или крайпътни съоръжения и обратно, “калето” може да е укрепен манастир, а много от “черковищата” са просто параклиси (ако въобще има запазени следи и от такива постройки). Ето защо не можем напълно да се доверим на топонимите, когато става дума да се уточни видът на обекта в местността Манастира край село Ичера или в местността Калето на хайдут Върбан (известен още и като Монастира на хайдут Върбан). В такива случаи най-точните данни биха дошли в резултат на археологически проучвания.

Сред неясните въпроси около историята на Света гора Сливенска е и въпросът за края на манастирската общност. Неизвестно е защо тези манастири, след като очевидно не са били насилствено унищожени и разрушени от турците (или поне не всичките), са прекратили своето съществуване? Или може би изграждането през XVIII и XX век на духовни и книжовни центрове при старите църковни храмове на селища от района като Сливен, Котел, Жеравна, Тича съвсем не е случайно, а и дали тези възрожденски средища не “идват”, за да наследят и заместят вече утвърдените от средновековните манастири (а и от по-рано) тук традиции? В този порядък от нахвърлени идеи интерес за проучването на историята на Сливенската планина (особено като се има предвид оскъдността на запазената автентична информация) биха представлявали дори и сведения за духовния живот в района през Възрожденската епоха, за това как е бил организиран този живот през Ранното възрождане, за установените връзки и контакти, за общуването на местните духовници и светски хора с изявените български духовни центрове в близост с атонските манастири и т. н. Известно е например, че през XVIII и XX век в Сливенско-Котленския балкански район съществуват метоси на няколко светогорски манастира, които се “вписват” трайно в духовното развитие на местните селища. Тяхната история е все още непроучена, а сведения за ранната им съдба, каквито и днес се съхраняват в атонските манастирски библиотеки, вероятно биха осветлили и времето около залеза на сливенските средновековни манастири.

В заключение още веднъж ще подчертаем значимото място на Света гора Сливенска, което извършените проучвания ѝ отреждат в историята на късното българско средновековие. На бъдещите изследвания и на по-доброто време за българската историческа нау-

ка ще оставим приятната възможност да “отговарят” на неизвестните въпроси около историята на манастирската общност и дано тези “отговори” не закъснеят много.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Ковачев, Г., Ив. Русев.** Света гора Сливенска – постановки и проблеми. – Духовна култура, 1996, кн. 1, с. 18–22.

² **Раковски, Г. С.** Няколко речи за Асен I и сина му Асен II. Сб. Съчинения на Г. С. Раковски, С., 1922, с. 286–292.

³ **Шкорпил, Братя.** Спомен на Сливен и манастирите му. Сливен, 1886, с. 8.

⁴ **Радева, М., Г. Ковачев.** Разкопки на средновековен манастир край Сливен. – АОР 1995. С., 1996, с. 101–102.

⁵ **Тулешков, Н.** Архитектура на българските манастири. С., 1989, с. 163.

⁶ **Николов и Измирев** заварват на това място иманярски изкопи, разкрили въпросните зидове, а самите те извършват разкопки на намиращите се в близост надгробни могили от късножелязната и римската епоха: вж.: Исторически музей – Сливен. ВА – 107, а. с. 26 – За манастира “Епикерниев”, л. 5–8; **Миков, В.** Народна медицина у старите траки. – В: Сб. Изследвания в чест на акад. Д. Дечев. С., 1958, с. 657–659.

⁷ **Бънов, П.** Крепости, църкви и манастири в Сливенско по записките на Г. Гюлмязов. – ИМЮИБ, т. XVIII. Ямбол, 1995, с. 64–65.

⁸ **Шкорпил, Братя.** Цит. съч., с. 10.

⁹ **Николов, Ат.** Юбилейна книга на храма “Свети Никола” в град Сливен (квартал “Клуцохор”), по случай сто години от превзидгането му 1834 – 1934. Сливен, с. 20.

¹⁰ **Бербенлиев, П., В. Паръчев.** Брациговските майстори-строители през XVIII и XIX век и тяхното архитектурно творчество. С., 1963, с. 46–48.

¹¹ **Цветкова, Б.** Френски пътеписи за Балканите XIX век. С., 1981, с. 193.

¹² **Чанева-Дечевска, Н.** Църковната архитектура в България през XI – XIV век. С., 1988, с. 119–122.

¹³ През османския период не е било прието да се строят църковни храмове в съседство на джамии, поради което е логично да се приеме, че старата църква е била построена по-рано от близката джамия. Вж.: **Юбилейна книга на катедралния храм “Свети Димитър” в град Сливен 1831 – 1931.** С., с. 19.

¹⁴ **Русев, Ив.** Някои сведения за старите сливенски гробища. – ИМЮИБ, т. XIV. С., 1991, с. 191.

¹⁵ Пак там, с. 189–208; **Дечев, В.** Махалите на Сливен. – ИМЮИБ, т. VIII. Пл., 1985, с. 107–121.

- ¹⁶ **Николов, Ат.** Цит. съч., с. 23.
- ¹⁷ **Табаков, С.** Опит за история на град Сливен. т. I. С., 1986, с. 311; От некропола има постъпили материали в Исторически музей – Сливен – отдел “Археология”, инв. №№ 372–388.
- ¹⁸ **Николов, Ат.** Цит. съч., с. 32–33.
- ¹⁹ **Бънов, П.** Цит. съч., с. 63–64.
- ²⁰ Пак там, с. 64.
- ²¹ Пак там, с. 63; Гюлмязов посочва техните размери – и двете църкви са с дължина 10 м и ширина 9 м, и прилага окомерни скици.
- ²² **Бънов, П.** Цит. съч., с. 63.
- ²³ Пак там, с. 63, 78.
- ²⁴ **Шкорпил, Братя.** Цит. съч., с. 14.
- ²⁵ За известността на местността Кушбунар в Сливенско и Котленско и за голямата посещаемост тук по време на празника Преображение Господне през Възраждането свидетелствува една дописка във в-к “Македония” от месец август 1870 г. – вж: в-к Македония, бр. 81/15 авг. 1870, с. 2; За същия събор в литературата споменават автори като Г. С. Раковски, Шкорпил, д-р С. Табаков, Г. Гюлмязов.
- ²⁶ **Шкорпил, Братя.** Цит. съч., с. 5; По-подробно описание на останките на манастира виж в: **Шкорпил, Вл. и К.** Някои бележки върху археологическите и историческите изследвания в Тракия. Пл. 1885, с. 71–75.
- ²⁷ **Шкорпил, Братя.** Спомен на Сливен..., с. 7, 41.
- ²⁸ Пак там, с. 41–42.
- ²⁹ Пак там, с. 40; **Табаков, С.** Цит. съч., с. 150; Снимка на възстановения Сотирски манастир “Света Петка” е публикувана в: **Юбилеен сборник на Българското народно читалище “Зора” в град Сливен 1860 – 1910. С., 1910, с. 71.**
- ³⁰ **Раковски, Г. С.** Цит. съч., с. 292.
- ³¹ **Шкорпил, Братя.** Спомен на Сливен..., с. 5.
- ³² Пак там, с. 6.
- ³³ **Тулешков, Н.** Цит. съч., с. 149.
- ³⁴ **Шкорпил, Братя.** Спомен на Сливен..., с. 6.
- ³⁵ Пак там, с. 4–5; **Бънов, П.** Цит. съч., с. 62; **Табаков, С.** Цит. съч., с. 143.
- ³⁶ **Табаков, С.** Цит. съч., с. 143.
- ³⁷ **Шкорпил, Братя.** Спомен на Сливен..., с. 12.
- ³⁸ Пак там, с. 12.
- ³⁹ **Лисицов, Ст.** Злото кале. НТ XXXII, 1980, кв. 8, с. 38–41; В района е намерена колективна монетна находка, най-късните монети от която са на султан Селим III (1788 – 1807 г.) Вж: **Герасимов, Т.** Съкровища от монети, намерени в България през 1960 и 1961 г. – ИАИ, т. XXVI, 1963, с. 265.
- ⁴⁰ **Шкорпил, Вл и К.** Някои бележки..., с. 74; **Константинов, Д.** Жеравна в миналото и до днешно време. Историко-битов преглед. С., 1948, с. 93.

⁴¹ **Страшимиров, А. Т.** Към вестите за историята на о. Паисия Хилендарски. – Български преглед, год. III, 1896, кн. II, с. 147–150.

⁴² Пак там, с. 149.

⁴³ **Константинов, Д.** Цит. съч., с. 93–95.

⁴⁴ Според братя Шкорпил пренесеният в Котел престол не е от манастирската църква, а от скит, подчинен на манастира, намиращ се по Раковска река (Луда Камчия) на 1/2 час път на юг от Нейково. Вж.: **Шкорпил, Братя.** Спомен на Сливен..., с. 11.

⁴⁵ **Константинов, Д.** Цит. съч., с. 94.

⁴⁶ Пак там, с. 94–95.

⁴⁷ **Ангелов, Б. Ст.** Из ръкописната сбирка на П. А. Сырку. – Известия на Народната библиотека и Библиотеката на Софийския държавен университет, т. III (IX). С., 1963, с. 65.

⁴⁸ Споменатите в приписката на поп Стойко дарители – поп Годор и поп Велико Поплюцканови са познати и като книжовници. През 1771 – 1777 г. те съставят тропар. Вж.: **Ангелов, Б. Ст.** Съвременници на Паисий, т. II. С., 1964, с. 62–63.

⁴⁹ **Шкорпил, Братя.** Спомен на Сливен..., с. 11.

⁵⁰ **Velkov, V., St. Lisitsov.** An earli byzantine and medieval fort in the Haemus with an inscription and graffiti of emperor Anastasius – In: Сборник в чест на акад. Д. Ангелов. С., 1994, с. 257–265.

⁵¹ **Бацова-Костова, Е.** Библиография за историята на селищата в Сливенски окръг до падането им под турско робство. Сливен, 1969, с. 14.

⁵² **Шкорпил, Б.** Спомен на Сливен..., с. 11–12.

⁵³ **Лисицов, Ст., Н. Марков.** Древната фортификация в района на хребета Урушките скали – Източна Стара планина. – В: Годишник на Националния политехнически музей, т. XI. С., 1981, с. 68.

⁵⁴ **Рашев, Р.** За местонахождението на крепостите Тича и Козяк. – ВИС. 1992, кн. 2–3, с. 13.

⁵⁵ Пак там, с. 14–15.

⁵⁶ **Рашев, Р.** Цит. съч., с. 10.

⁵⁷ **Бънов, П.** Експедиция “Тича 86”. – ИМЮИБ, т. X. Пл., 1987, с. 22.

⁵⁸ **Рашев, Р.** Цит. съч., с. 10–11.

⁵⁹ **Бънов, П.** Цит. съч., с. 22.

⁶⁰ **Константинов, Д.** Цит. съч., с. 93.

⁶¹ **Табаков, С.** Цит. съч., т. I, с. 432.

⁶² По твърдение на г-н Джагаров от село Бяла църквата се е намирала на мястото на двора на неговата родна къща.

⁶³ **Шкорпил, Братя.** Спомен на Сливен..., с. 10; **Табаков, С.** Цит. съч., с. 162, 433, 435.

⁶⁴ Исторически музей – Сливен, отд. “Археология”, инв. №№ 798–800.

⁶⁵ Табаков, С. Цит. съч., с. 433–435.

⁶⁶ Койчев, Н. Два изчезнали града в Новозагорско. АППр. 1938, кн. 4, с. 64.

⁶⁷ Ангелов, Н. Царевград Търнов, т. III. Патриаршеският комплекс на Царевец през XII – XIV век. С., 1980, с. 29.

⁶⁸ Тулешков, Н. Цит. съч., с. 30.

⁶⁹ Пак там, с. 31.

⁷⁰ Подобен е случаят и при Килифаревския манастир, където също се откриват следи от късната античност: Вж.: Николова, Я. Разкопки на Килифаревския манастир (1974 – 1975 г.). – Археология, 1978, кн. I, с. 33 и сл.; Овчаров, Т. Средновековни манастири около Търновград. – Духовна култура, 1993, кн. 6, с. 14–15.

⁷¹ Русев, Ив., Г. Ковачев. За пътните връзки на два манастира в Сливенско-Котелския балкански район. – АППр. В. Търново (под печат).

⁷² Табаков, С. Цит. съч., т. III. С., 1929, с. 40–41; Русев, Ив. Сливенският панаир през епохата на Възраждането. – Сб. 100 години от Първото българско земеделско-промишлено изложение. Пл., 1992, с. 95–96.

⁷³ Велков, В. Εμλοῖν Ουίδαξ – новооткрито селище в провинция Тракия. – Археология, 1982, кн. 3–4, с. 40–42.

⁷⁴ Щерева, И. Археологически проучвания в Сливен (1982 – 1986). – ИМЮИБ, т. X. Пл., 1987, с. 27–35.

⁷⁵ Писарева, В. Култът към Богородица в сакралната защита на средновековния град. – В: Приноси към българската археология, т. I. С., 1992, с. 152–157.

⁷⁶ Ковачев, Г., Ив. Русев. Цит. съч., с. 18–22.

⁷⁷ Гонис, Д. Състав на Търновския църковен събор от 1359 година. – ИПр., 1989, кн. 1, с. 41.

